■ *Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma. Tiszatáj Alapítvány, 2001. 127 oldal, 1250 Ft*

M. NAGY MIKLÓS:

Na és Puskin hova tűnt?

Elenyészően ritka esemény – tehát hangsúlyosan esemény – manapság, ha orosz kortárs költő magyar fordításban megjelenik (a jelenleg alighanem legnépszerűbb orosz költőtől, Timur Kibirovtól például tudtommal egyetlen vers szólalt meg eddig magyarul), s még ennél is ritkábbak a magyar költők orosz fordításai. Ennek bizonyára csak sokadik, de azért nem jelentéktelen oka, hogy a magyar, illetve az orosz életvilág és kulturális közeg olyannyira eltávolodott egymástól, hogy a versfordítás a lehetetlenséggel vált határossá: az egymás terra incognitáiról érkező költői életjeleket zajnak tűnő értelmezhetetlen információkból kellene kihámozni.

Baka István „oroszvers"-ciklusa, azok a versei tehát, melyekben saját alakjának képzelt orosz alteregóját „fordította" magyarra, valósággal kínálták magukat a fordításra (a fordítás visszafordítására), s most, hogy a magyar irodalom kiváló ismerőjének, Jurij Guszevnek köszönhetően a Baka–Pehotnij-versek immár oroszul is olvashatók ebben a szép kiállítású, kétnyelvű kötetben, kínálják magukat az elemzésre is: a magyar és az orosz szövegek összehasonlítására, s egy kis elmélkedésre is az örök kérdésről, hogy fordítható-e egyáltalán az igazi költészet.

Jurij Guszev munkája a szigorú nabokovi nézetre – miszerint a költészet fordíthatatlan, s a fordítónak csak az értelem lehető legpontosabb visszaadására kell(ene) törekednie – éppúgy szolgálhat érvként (ha úgy tetszik, a maga robusztus erejével együtt is negatív példaként), mint a derűsebb, elnézőbb véleményre – melyet például Borges fejtegetett –, hogy a fordítás sokféle lehet: ihletetten át- és újraértelmező éppúgy, mint az egyetlennek, „szentnek", ideálisnak tekintett abszolút jelentést „szó szerint" rekonstruálni próbáló. Ráadásul az utóbbi nem feltétlenül prózaibb, hiszen a „szó szerinti" fordítás meghökkentő új képeket, struktúrákat vihet a fogadó nyelvbe, s ilyen szempontból akár gazdagabb, izgalmasabb is lehet, mint az, amikor a költő-műfordító az eredeti szöveget csak kiindulópontnak, ihlető forrásnak tekintve a megértés-értelmezés után mindenestül visszamerül saját anyanyelvébe. (Borges ragyogó példája erre a jelenségre az *Énekek éneke*: ez szó szerinti fordítás, de természetesen sokkal költőibb, mint „A legfőbb ének" lenne.)

Szőke Katalin a Baka „oroszversét" tartalmasan elemző utószavában megemlíti, hogy Guszevnek ott volt a legkönnyebb dolga, ahol Baka – az *Immanuel Kant* című versben – ironikus hangjában, ritmikájában és szóhasználatában egy konkrét orosz műfajt elevenít fel: a lágerdalt – ez áll ugyanis legközelebb a mai orosz költészet játékos-ironikus hangvételéhez (a „szoc-arthoz"), míg a Pehotnij-versek többsége a mai orosz költészet kontextusában meglehetősen archaikusan (ha úgy tetszik, mandelstamosan) hat. Guszev derekasan birkózik a sűrű, szövevényes metaforák értelmezésével, körülbelül úgy, ahogy Mandelstam magyar fordítói – köztük Baka – küszködtek, de érzékelhetően akkor van igazán elemében, amikor a komor-apokaliptikus hangból, az orosz kultúra halálát, az Oroszhon bomló tetemét, a végkifejlete felé rohanó orosz történelmet leíró metaforaláncokból kigabalyodva átválthat a ma orosz költészet lengébb, szlengesebb, felelőtlenebb stílusába. Alighanem Pehotnijról is elmondható ugyanis, amit Brodszkijról mondott Dmitrij Prigov: hogy az utolsó „nagy" orosz költő volt – nem annyira Kibirov kortársa, mint inkább Mandelstamé, sőt akár Puskiné.

Meglepő egyébként, hogy míg Baka a Pehotnij-ciklusban háromszor is említi Puskint, Guszev a fordításaiban egyetlenegyszer sem, amit csak részben és általánosságban magyaráz, hogy a fordító gyakran versteremtő ihletére bízza magát, bátran továbbírja vagy akár tudatosan átértelmezi, harsányabbá vagy pasztellesebbé teszi a Baka-verset, a lehető legmesszebbre távolodva a pontos fordítás „eszményétől" (?). Ez helyenként lenyűgöző – a *Szentpéterváron újra* című versben például roppant erőteljes a „tetvek patkányok prostituáltak" *(vsi kriszi prosztyitutki)* felsorolás, amihez hasonló sincsen Bakánál, máskor viszont Guszev nem a logikusabbnak tűnő fordított logikát alkalmazza – azaz hogy az általa „rekonstruált" eredeti Pehotnij-versnek bizonyára sejtelmesebbnek kell lennie, mint az itt-ott feltehetően értelmező jellegű Baka-fordításnak –, hanem hasonlattá, értelmezéssé egyszerűsíti a tömör metaforákat. Ilyen már a kötet legelső versszaka is: a *Raszkolnyikov éjszakái*ban Bakánál „Pétervárt a sugárutak / Kötéllel verik a sötétben", míg Guszevnél „A sugárutak verte Pétervár úgy reszket, mint a fáradt ló". De még jobb – meghökkentőbb – példa a *Hodaszevics Párizsban* című vers egyik sora: „Azúr helyett glazúron glória", amiből Guszevnél „Ragyogó glória, melyben nincsen isten" lesz. Itt ráadásul a ragyogó utolsó mondat – „Torkig ér a menny" – értelmezésével és fordításával viszont Guszev nem is próbálkozik („Feledd el, hogy ember voltál" lesz belőle).

Még számos példával lehetne illusztrálni, hogy Baka verseinek milyen szépségei és szövevényei vesztek el a fordításban, de valószínűleg fontosabb, hogy az orosz versek olvasói – legalábbis ez a sejtésem – valóban mintegy a saját költőjüket ismerhetik meg Pehotnijban: az orosz szövegek olyan izgalmas lüktetéssel, olyan átélten, olyan eredetien szólnak, hogy pillanatokra sem keltik a szavak izzadságos rakosgatásának érzését – és ez esetben talán ez lehetett a legfontosabb cél, melynek egyes metaforákat áldozatul lehetett dobni. (Magyarán: Guszevnek nem fordításokat, hanem eredeti verseket kellett létrehoznia – s ő nem is annyira Bakát fordította le oroszra, mint inkább: ő lett Pehotnij!)

Ám hogy Puskinnal mi a helyzet, hogy miért tűnt el szőrén-szálán az orosz versekben, az mégiscsak érdekes, hiszen Bakánál ő azért igen fontos alak: a *Rachmaninov zongorájá*ban és a *Szentpéterváron újra* című versben is úgy jelenik meg, mint az egykor oly nagyszerű, ma már csak motyogva emlegetett, elveszett, meggyalázott orosz kultúra jelképe. Természetesen csak találgathatok – vagy épp a Guszev-fordításokban is megjelenő orosz kollektív tudattalant próbálhatom megfejteni –, mindenesetre mintha lenne ebben a gesztusban valami dac: a magyar költő mindenestül belebújhat a kultúrájába, mandelstamos-tarkovszkijos-brodszkijos-aleskovszkijos képekben elmélkedhet a haldokló szovjet, posztszovjet, orosz – posztorosz? – kultúráról, elmerülhet az allegóriává átlényegített zsíros orosz káposztalevesben is akár, de Puskint... na nem, Puskint azért Guszev mégsem hajlandó odaadni neki, s főleg nem a halott orosz kultúra jelképeként.

Mellesleg: Kibirov azt mondta egyszer, ha Puskin ma élne, olyan verseket írna, mint ő, Dmitrij Prigov pedig egy írásában kereken kijelentette, hogy „Puskin én vagyok". Nekik szabad.

TALLÓZÓ
KÖZÉLETI LAPSZEMLE

- Egy hét aktuális politikai és közéleti híreiből szemléz!
- Mintegy 100 napi- és hetilapból válogat!
- Egy-egy témáról sokféle információt, véleményt közöl!

A TALLÓZÓ E HETI TÉMÁI

- **MIÉP** – CSURKA GÁLÁNS AJÁNLATA A FIDESZ-NEK
- **PATTHELYZET** – ORBÁN ÉS MEDGYESSY VITÁJA
- **WASHINGTONI POSTA** – AMERIKAI LAPVÉLEMÉNY MAGYARORSZÁGRÓL
- **MEGHÖKKENTŐ** – SÁTÁNI SZEÁNSZ MISKOLCON

Megrendelhető: Napi Gazdaság Kiadó, 1135 Bp., Csata u. 32.
Telefon: 350-0452, Telefax: 350-1117
online: www.napi.hu,
e-mail: terjesztés@napi.hu

Megjelenik minden csütörtökön!
Keresse az újságárusoknál
vagy rendelje meg a kiadóban!

■ *Gyermekversek – Csiberébi. Válogatás. Válogatta és az utószót írta Ambrus Judit. Unikornis Kiadó, 2001. A magyar költészet kincsestára 96. kötet. 343 oldal, 3000 Ft*

SZILÁGYI MÁRTON:

Gyermek és vers

Ha kézbe vesszük ezt a szép antológiát, először nyilván olvasmányként méregetjük: vagy azt keressük benne, tartalmazza-e mindazt, amit saját emlékezetünk szerint nekünk olvastak föl szüleink gyermekkorunkban, vagy azt mérlegeljük, mi vajon fel tudunk-e belőle olvasni gyermekünknek valami szépet és megragadót. S persze akár így, akár úgy lapozgatjuk, találunk benne kedvünkre valót – ám a következő gondolatunk már nyilván túlmutat a naiv belefeledkezésen, s megfogalmazódik az a kérdés is: milyen képet kapunk innen a magyar gyermekversről, s mennyire tér el ennek a kötetnek a koncepciója a hasonló karakterű, átfogónak szánt gyűjteményekétől?

S ezen a ponton a méltánylás érzésébe már beszüremkedik az elégedetlenség, még ha a kifogások a terjedelmi korlátokkal részben menthetők is. A kézbe vehetően karcsú, az Unikornis Kiadó sorozatának formátumában megjelent kötet nem kínált ugyanis eléggé bőséges teret ahhoz, hogy igazán reprezentatív válogatásban táruljon föl a magyar gyermekvers története. Egy tanulságos keresztmetszet jöhetett létre csupán, ráadásul nem is kizárólag a válogató szándékai szerint: Ambrus Judit utal az utószóban arra, hogy a kötetből jogdíjproblémák miatt kényszerűen hiányoznak bizonyos életművek – szövegpéldái („Bóbitát, Lócit, a Didergő királyt és az öreg nénét meg az őzikéjét ebben a könyvben hiába is keresnénk") Weöres Sándor, Szabó Lőrinc, Móra Ferenc és Fazekas Anna hiányát teszik ezzel magyarázhatóvá –, ez utóbbi esetben egyébként csak egy műnek, *Az öreg néne őzikéjé*nek a hiányáról van szó, mert Fazekas Annát képviseli a kötetben néhány (jellemző, de elég gyönge) vers. Természetesen már ez a külső kényszer is akadálya lehetett annak, hogy a válogatás valóban átfogó képet rajzolhasson ki – ám sem az utószó, sem a kötet egésze nem ad választ arra, hogy a felsejlő hiányok másik, legalább ekkora része mivel magyarázható. Azaz milyen válogatói megfontolás magyarázhatja bizonyos, ezek szerint nem a jogdíj körüli hercehurcákkal terhelt szerzők és versek kimaradását. Hiszen az 1960-as évek végétől az 1980-as évek közepéig terjedő időszak gyermekvers-irodalmának az Ambrus Judit sugallta képe – megítélésem szerint – akkor is csonka, ha elfogadjuk (s miért ne fogadnánk el...) magyarázatát az előbb említett költők sajnálatos kimaradásáról. Ebben a kötetben nem kapott helyet számos olyan költő sem, akinek ezekben az évtizedekben kiemelkedő poétikai értékű, de legalábbis érdekes és népszerű gyermekverskötete látott napvilágot vagy a Mórának, vagy valamelyik határon túli (romániai vagy csehszlovákiai) kiadónak köszönhetően – csak rögtönzött példákat említve: Oravecz Imre, Szilágyi Domokos, Bella István, Buda Ferenc, Csukás István kimaradását az utószó nem indokolja. A gyűjtemény tehát éppen azon a ponton tűnik a leghézagosabbnak, ahol az anyag a legbőségesebb – mind terjedelmi szempontból, mind az esztétikai érték oldaláról nézve. Erős a gyanúm, hogy ilyenformán a kötet mint reménybeli gyermekolvasmány is csak korlátozottan használható, kényszerű és önkéntes korlátozottságai miatt egyaránt: az utóbbi négy évtizedből heterogén s némileg szűkös anyagot fog át.

Csakhogy lehet ennek a kötetnek egy ettől eltérő, mondhatni, analitikus jellegű olvasata is. Ez a könyv ugyanis több, mint egyszerűen gyermekversek gyűjteménye: Ambrus Judit válogatása és utószava határozott és átgondolt kísérlet a gyermekvers mibenlétének és sajátszerűségének a megragadására. Az, hogy *A magyar költészet kincsestára* című sorozat keretében megjelenhetett egy gyermekvers-antológia, önmagában is figyelemre méltó: ezzel ugyanis önálló egységként iktatódott be a magyar irodalom értékelvűen szelektált anyagába a gyermekvers. Az persze már nem dönthető el olyan egyszerűen, hogy itt vajon stiláris, tematikus vagy éppen funkcionális jellegű osztályozás alapján emeltetett-e be egy verscsoport az eddig alapvetően életművek és korszakantológiák tagolta sorozatba. A verseket válogató Ambrus Juditot is mintha ez, a gyermekvers mibenlétét firtató kérdés érdekelte volna a legjobban: játékos és imitatív kísérőtanulmányában sorra veszi az összes eddigi meghatározási lehetőséget, ám – híven értekezői nyelvének vállalt és választott szemléleti hátteréhez – nem kíván dönteni ezek között. Válasza tehát nélkülözi ugyan a definitív bizonyosságot, de számos lehetséges magyarázatot képes felvillantani.

A kötetbe fölvett XVIII–XIX. századi versanyag azonban olyan távlatokat nyit, amelyeket talán maga az igen értékes utószó sem látott be teljesen. Ambrus Judit figyelme ugyanis kiterjedt olyan alkotókra is (Varga Pétertől Lukács Pálig és Bezerédj Amáliától Rajka Teréziáig), akik nem nagyon szoktak szerepelni a gyermekvers-antológiákban; a komoly filológiai erudícióval elvégzett feltáró munka pedig ilyenformán láthatóvá tehette, hogy ezekben a tudatosan (és nagyon esetlenül) didaktikus, gyermeknevelő versikékben egy diszkurzus kialakításának kísérlete sejlik föl. A gyermekekre hatással lévő, őket befolyásoló-nevelő rímes-ritmikus szövegek diszkurzusként való megjelenése a differenciálódó magyar irodalomban természetszerűleg alakította ki azokat az intézményi kereteket is, amelyekben ezek a művek helyet kaphattak: Ambrus Judit válogatása ezekből is hoz ízelítőt. XIX. századi gyermekkötetből *(Flóri könyve)* éppúgy, mint gyermekfolyóiratból *(Gyermekbarát)*. Ez a történeti folyamat, amelynek fázisait nagyon jól érzékelteti a válogatás, magyarázhatja azt, miképpen integrálódhatott aztán a gyermekvers történeti korpuszába számos olyan vers is, amely eredetileg egészen más funkcióval jelent meg: Faludi Ferenc, Vörösmarty vagy Petőfi bizonyos alkotásai, amelyeket jelen antológia is közöl, az immár saját előtörténetét is megteremteni képes diszkurzus erejét mutatják. S hogy milyen módon, arra ismét Ambrus Judit válogatása adhat példát: Vörösmarty *Laboda kedve* című verse, amelyben egy részeg ember a címszereplő, tematikusan aligha kötődnék bármiféle nevelési célhoz; csakhogy versformájának és verszenéjének táncos lüktetése szinte az epikus tartalom ellenében alakít ki sajátos jelentést. Azzal pedig, hogy Nemes Nagy Ágnes *Laboda* címmel írt egy olyan, kifejezetten gyermekeknek szánt verset, amelynek legfőbb poétikai elve szintén a szóhangzásokban rejlő értelemlehetőségek kihasználása volt, ezzel az eljárással éppúgy, mint a címadással, bevonta a gyermekirodalom történeti korpuszába előképként a Vörösmarty-verset is. Hasonló, még ha nem is ennyire látványos példákat a Petőfi-, sőt, József Attila-versek gyermekverssé minősülésének történetében is föl lehetne mutatni – sőt, a válogatás élén szereplő, részben dallammal is rendelkező folklórszövegek nyomtatott gyermekverssé való átlényegülése is hasonló hatástörténeti folyamatokkal függ össze.

Nem kevés, ha egy antológia képes elvezetni ilyen felismerésekhez – bár azt talán némi mélabúval még hozzá kell ehhez fűznöm, hogy míg én éppen az efféle tanulságokért szorgalmasan böngésztem a kötetet, addig lassan önálló olvasóvá növekedő gyermekeim egy udvarias belelapozás után semmi érdeklődést nem mutattak iránta.

Adjon 1 %-ot a Magyar Fordítóház Alapítványnak!

Ezzel támogathatja a magyar irodalom más nyelvekre fordítását, amely ötödik éve történik a balatonfüredi Fordítóházban.
Látogassa meg honlapunkat is:
www.c3.hu/forditohaz

Adószám: 18072749-1-43

Köszönjük!

www.internetszaknevsor.hu
ORSZÁGOS INTERNET SZAKNÉVSOR®